

Pavadinimų komisijos narė, „Ethos“ draugijos prezidiumo narė ir dar daug kitų triūso reikalaujančių pareigų. Prisiminkime dar ir filmus – „Senovinės kupiškėnų vestuvės“, „Vakar ir visados“, „Žolės šaknys“, kur suteikta kvalifikuota pagalba. Atsiverskime Visuotinės lietuvių enciklopedijos tomas, laikraščius, žurnalus, čia ir dar daug kur surasime jubiliatės Angelės Vyšniauskaitės vardą. Jos širdies šiluma, drąsinantis žodis, dalykiniai patarimai palietė daugelį žmonių ir glūdi širdyse tų, kuriems Dievas suteikė laimę savo gyvenimo kelyje sutikti akademišką, profesorę habilituotą daktarę Angelę Vyšniauskaitę.

Gauta 2004 m. balandžio mėn.

Persirenginėjimas „svetimaisiais“ lietuvių papročiuose

Angelė Vyšniauskaitė

„Kultūra yra žmogaus ženklas. Būti ženklu yra giliausia kultūros paskirtis“, – teigia mūsų filosofas Antanas Maceina (Maceina 1993: 358). Vadinas, kultūra yra ir kiekvienos tautos savitumo rodiklis. Daugelis reiškinių yra bendri bent keletui tautų ar visai jų grupei, tačiau kiekvienoje tautoje jie turi savitą išraišką. „Kultūra, kaip idėjiškai perdirta gamta, yra giliausia prasme žmogaus pasaulis, kuriame jam yra gera būti“ (Maceina 1993: 358) – tęsia tas pats autorius. Vienas tokių kultūros įprasminčių pasaulių žmogui yra jo tradicijos, papročiai. Daugeliu aspektų jie padeda žmogui jo buityje, nes yra giliausios žmogaus dvasios kūrinys. Bet istorijos eigoje kintant žmonių gyvenimo ekonominėms ir socialinėms sąlygoms, drauge palaipsniui kinta ir socialinės bendrijos, kokia buvo praeityje Lietuvos kaimo žmonių bendruomenė, istorinė sąmonė, pasaulėjauta, taigi kinta ir tradicijos, papročiai. Tyrinėtojų teigiama, jog „kultūra nėra įgimta, ji kiekvieno individo turi būti naujai įgyta ir perduodama iš kartos į kartą. Kaip tik liaudies papročių perdavimas užtikrina kultūros tęstinumą nepaisant individo laikinumo“ (Murdock 1993: 181–182).

Šitaip iš kartos į kartą įvairiose tautose buvo perduodamas paprotys kai kurių kalendorinių švenčių metu bei kitomis progomis žmonėms persirenginėti neatpažįstamais atgrasios išvaizdos žmogaus, žvėries ar demoniškais personažais. Sakoma, kad „tradicinių kultūrų žmogus laikė save realiu tiek, kiek jis nustoja buvęs savimi pačiu ir pasitenkina mėgdžiodamas ir kartodamas kieno

nors kito veiksmus“ (Eliade 1996: 68). Esminiu persikūnijimo į kitą būtybę būdu, pasak rusų etnologo A. Avdejevo, buvo veido slėpimas po kauke (Avdejev 1964: 1–8). Juk kaukė užsidedama, kad nebūtum atpažintas. Vadinasi, „kaukės dėvėjimas žmogui reiškia kažkokį savo asmenybės atsisakymą, „kito niškumą“ (Tokarev 1983: 192).

Artimiau pažvelgę į lietuvių etnokultūrą, taip pat pastebime iš gilos senovės paveldėtą ir dar iki visai netolimos praeities atėjusį siekimą kai kuriais atvejais tarsi išeiti iš savęs, tapti kažkuo kitu, mėgdžiojant tų „kitų“ išvaizdą ir elgesį. Daugiausia tai vykdavo pereinamojo laikotarpio iš žiemos į pavasarį kasmet pasikartojančių kalendorinių švenčių metu. Vienas žymiausių pasaulio etnologų Mircea Eliade šį laikotarpį taria esant ritualinio pasaulėkūros, kosmogonijos atkartojimo, susiliejimo su mitiniu laiku laikotarpiu (Eliade 1996: 38). Kadangi pagal mitinę žmonių pasaulėžiūrą kalendorinio metų ciklo pabaiga buvo laikoma ne tik laiko, bet ir kosmoso egzistencijos pabaiga, ji žmonėms buvo ypač reikšminga, todėl ir palydima savitų ritualų. Kaip tiktai persirenginėjimas „svetimaisiais“ – kito pasaulio būtybėmis ir buvo vienas svarbiausių ritualų, susijusių su vadinamąja „pirmosios dienos magija“ – sėkmės naujam laikotarpiui lėmimu. Kaip tik tuo metu senovės žmogus prognozavo savo ateitį, stengėsi užsitikrinti ūkinę sėkmę, atitinkamais veiksmais lenkdamas į savo pusę kitapusio pasaulio jėgas ir savo mirusius protėvius, ypač juos „vaišindamas“ – aukodamas jiems savo praėjusių metų darbo vaisius. A. J. Greimo nuomone, „aukojimas yra viena iš bendravimo tarp žmonių ir dievų (taigi ir jų globoje jau esančių savo protėvių – A. V.) forma, pasireiškianti maisto tarp vieno ir kitų pasidalinimu“ (Greimas 1990: 26). Nekelia nusistebėjimo tad, jog visos persirengėlių vaikštynės būdavo baigiamos kaukėtųjų personažų vaišiniu ir apdovanojimu.

Kaukėtieji personažai senovėje pasirodydavo tiktai tamsiu paros metu ar bent jau sutemus, kada, kaip tikėta, savo veiklą suaktyvina chtoniškojo, anapusio pasaulio jėgos, kada žemėje klaidžioja mirusiųjų vėlės. Visa tai liudija, jog kaukėtieji personažai savo vaikštynes ir veiksmus siejo su požeminio pasaulio jėgomis.

Apeiginis ritualas reikalavo, kad kaukininkai apeitų kiekvieną kaimo sodybą. XX a. pirmojoje pusėje ėmė keistis persirengėlių vaikštynių laikas: kai kur, ypač miesteliuose, kaukininkai ėmė vaikštinėti nuo pat ryto (Vaicekauskas 1997: 44). Kaukininkų būryje senovėje buvo vien vyrai. Tai taip pat liudija persirengėlių vaikštynių apeiginį pobūdį: vyrai vaizdavo ir moteriškus personažus. XX a. pradžioje jau ėmė rasti būryje ir moterų, o šio amžiaus trečiajame dešimtmetyje pasirodė ir vien vaikų persirengėlių būriai (Vaicekauskas 1997: 48). Drauge ėmė silpnėti persirengėlių veiksmų apeigiškumas: vis labiau ėmė reikštis žiūrovų linksminimo funkcija, seniesiems apeiginiams kaukininkų veiksams pagaliau virtus vien žaidimu, pramoga.

Palaiptiesiems keitėsi kaukių forma, persirengėlių apranga. Antropomorfinės kaukės seniau buvo daugiausia išskaptuotos iš medžio, vaizdavo netaisyklingų formų seno žmogaus veidą: buvo kreivanosės, bedantės (Skrodenis 1984: 71). Veido grėsmingumą pabrėždavo ir polichromija – raudonos ir baltos arba raudonos ir juodos spalvų deriniai (Brensztejn 1908: 141). Bendrą vaizdą dar sustiprindavo išsitaršiusios linų, kanapių ar ašutų barzdos, plaukai, o demonomorfinėms būtybėms dar ir ragai, uodegos, kanopos. Paprastesnės kaukės būdavo išpaustomos iš beržo tošies ar iškirptos iš avikailio.

XX a. antrajame dešimtmetyje persirengėliai dažnai veidus vietoj specialios kaukės ėmė teptis suodžiais. Jais išteptas veidas galėjo atlikti tą pačią kaukės funkciją, tačiau vis dažniau suodinimosi paskirtis imta suprasti realiai – kaip būdas kitą ištepti „bučiuojantis“. Tyrinėtojų nuomone, tai jau liudija ne seniau buvusią apeiginę, o pramoginę persirenginėjimo paskirtį (Vaičekauskas 1997: 60). Ir pačios kaukės ilgainiui imtos klijuoti iš storesnio popieriaus, skudurų, plastmasės, pagaliau ant veido imta užsitraukti kojine. Turint omenyje tokią senovinės apeiginės kaukės destrukciją, galima plačiausia prasme kauke suprasti apskritai persirengėlį. Senosiose kultūrose galva buvo laikoma visų magiškų jėgų ir sielos buveine (Balys 1957: 192), tad senosios apeiginės kaukės būtent vaizdavo personažo galvą. Persirenginėjimo apeiginiam pobūdžiui silpnėjant, vis daugiau dėmesio imama skirti personažo atliekamam veiksmui, jo elgesiui. Užtat XX a. 3–4-ojo dešimtmečių persirengėlių vaikštytynėse tikrų kaukėtųjų vis mažiau, ir žiūrovų dėmesys susikoncentruoja į jų šėlsmą.

XX a. antroje pusėje išpopuliarėja tautodailininkų gaminamos suvenyrinės kaukės, daugiau ar mažiau atkartojančios tradicinių apeiginių kaukių pagrindinius bruožus. Tai tuo labiau skatina šiuolaikinę visuomenę, ypač jaunimą, susipažinti su senosiomis persirenginėjimo tradicijomis ir jų kaukėtaisiais veikėjais.

O kokie gi svarbiausi personažai sutinkami mūsų persirengėlių būriuose? Iš antropomorfinių tai dažniausiai „žydas“, „žydė“, „čigonas“, „čigonė“, „ubagės“. Dar „meškininkai“, „kareiviai“. Beje, kaip minėta, senovėje visi jie buvo tikrai vyrai, nes moterys tebuvo persirengėlių atliekamų veiksmų žiūrovės. XX a. tradicinių antropomorfinių personažų grupę papildė ir nauji veikėjai – „fotografas“, „paštininkas“, „daktaras“, „seselė“ ir kt. Tačiau jie nebuvo populiarūs, ir dažniausiai buvo apsieinama be jų.

Zoomorfinių kaukių grupėje tradiciniai personažai buvo „meška“, „ožys“, „arklys“, „gervė“, rečiau „avinas“, „jautis“. Juos taip pat vaizdavo vyrai, atitinkamai apsirengę. Kartais „arklys“ (*šimelis*) buvo vaizduojamas dviejų vyrų su trečiuoju – ant jų sėdinčiu „raiteliu“.

Iš demonomorfinių personažų būdingiausi yra „velnias“, „giltinė“, „Gavėnas“, atskirose vietovėse skirtingai vadinama Užgavėnių pamėklė *Kotrė*, *Morė*, *Munka*, arba tiesiog „čiučela“ bei didžiule galva mažytis žmogeliukas – „malpa“, „žydo vaikas“, „vokietukas“.

XX a. persirengėlių būryje, be vieno kito kaukėto, dažnai būdavo ir paprastų palydovų. Tai ypač pasakytina apie kalėdinio laikotarpio persirengėlių vaikštynes.

Kad geriau įsivaizduotume šį tikrai įdomų ir reikšmingą mūsų etninės kultūros reiškinių, pamėginsime jį apžvelgti kalendorine seka.

Kalėdinio laikotarpio persirengėliai. Tai metas pradėdant Kūčiomis (12 24) ir baigiant Trimis Karaliais (01 06). Viduramžiais Kalėdos (12 25) buvo laikomos naujų ūkinių metų pradžia. Aleksandro Pakalniškio teigimu, žemaičiai XIX a. ir XX a. pradžioje Kalėdas taip pat laikė naujų metų pradžia, o Kūčias – paskutine metų diena, nes tą vakarą samdytoji „šeimyna gaudavo metinį uždarbį ir per Kalėdas išeidavo“ (Pakalniškis 1968: 368). Seniau visoje Europoje nuo Kalėdų iki Trijų Karalių vykdavo metų pradžios dovanų rinkimas (Wiegelmann, Zender 1977: 145).

Kažką panašaus galima išžiūrėti lietuvių „kalėdotojų“ papročiuose. Seniau jaunų vyrų grupė, o XX a. 2–3 dešimtmetyje daugiausia jau vaikų „varmaso“ (triukšmo) lydimas per kaimo sodybas traukdavo senis, vadinamas *Kalėda*. Jis būdavo apsilvilkęs vilnomis į viršų išverstais kailiniais, persijuosęs rankšluosčiu, ant nugaros pasidaręs iš pagalvės „kuprą“, prisilipdęs lininę barzdą, kiek pasuodinęs veidą, užsimaukšlinęs ant galvos aukštą avikailio kepurę, per petį pasikabinęs pakulinį maišelį, su šakota lazda rankoje. Jį sekėdavo vaikai, susikibę už rankų ar laikydamiesi kits kitam už juostos. Priėję sodybą, jie bliaudavo, mekendavo. Tokį „bliovimą“ ėriuko balsu žmonės laikė laimingų ateinančių metų linkėjimu, esą tada avys vesiančios po keletą ėriukų. Senis Kalėda pasibeldavo lazda į trobos duris sakydamas: „Aš – Kalėda. Atėjau iš ano krašto, kur miltų kalneliai, medaus upeliai, alaus ežerėliai, kur saldainiais lyja, baronkomis sninga. Nešu skarbų pilną terbą, laimę ir kitokį labą! Prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nevaryti“. Įleistas vidun, Kalėda, pasisėmęs iš terbos saują visokių grūdų, juos staigiu mostu berdavo krikštasuolės kertėn. Tik tada šeimininkus pasveikindavo, sugiedodavo kokią kalėdinę giesmę ir ten rastus vaikus apdovanodavo riešutais. Šeimininkai visada Kalėdą kuo nors pavaišindavo. Tekdavo vaišių ir jį lydintiems „varmasininkams“.

Vabalninko apylinkėse toks Kalėda buvo vadinamas *Sidaru*, o jį lydėję vaikai – „avinėliais“. Sidaras juos į būrį surinkdavo sakydamas: „Vesiu avinėlius, pridurk švykštą!“ Pakviestieji mielai kabindavosi į virtinę ir bėgiodavo po kaimo sodybas. Apie Kupiškį panašus kalėdotojų vaikščiojimas buvo vadinamas „Dadulio vedimu“. Šis taip pat būdavo ir apsitaisęs, ir kuprotas kaip Kalėda. Jaunimas Dadulį vesdavosi į tarpukalėdžio vakarėlius, kur jis tyčia liūdavo prie merginų joms meilindamasis, kad išsuodintų, o šios stengdavosi jam nutraukti „kuprą“. Tada ir Dadulio žaidimas baigdavosi (Balys 1930: 147).

N. Laurinkienė, nagrinėdama kalėdinio laikotarpio kalendorines lietuvių liaudies dainas, tokius personažus kaip Kalėda tapatina su per žiemos saulė-

gražą atgimstančia saule sakydama: „Kalėda, atkeliaujantis tiltu ar nuo kalno, primena kitos pasaulio sferos atstovą. Kalėdos analogijos su saule teikia gali- mybę daryti prielaidą, kad šis per šventę į žemę atvykstantis mitinis personažas galėjo būti soliarinės prigimties“ (Laurinkienė 1990: 100). Kalėdos ir kitų ana- logiškų personažų apdovanojimą ji laiko kosmogoninio ritualo aktu (Laurinkie- nė 1990: 105).

Rokiškio r. Juodupės apylinkėse XIX a. pabaigoje, retkarčiais ir XX a. pradžioje iš anksto susitaręs būrys jaunimo antrąją Kalėdų dieną, vakarop, leisdavosi per kaimus „čigonaudami“. Būryje būdavo ne vien vyrai, bet ir moterų, vaikų. Vyrai dažnai apsitaisydavo moterimis, moterys – vyrais. Užsivilkdavo išverstais kailiniais, apsisiausdavo paklodėmis, pasidarydavo iš kailio ar audinio kaukes veidui pridengti. Būryje taip atsirasdavo „čigonas“, „čigonė“, „čigoniukai“, „žy- das kromininkas“, „ragana“, „meška“. Rečiau pasitaikydavo „gandras“, „gydy- tojas“, „velnias“, „dūšia“, „giltinė“ (Daniliauskas 1969: 253). Toks „čigonavi- mas“ trukdavęs iki pat Trijų Karalių. „Čigonautojai“ padainuodavo, pašokdavo, suvaidindavo improvizuotų scenelių. Už tai būdavo šeimininkų pavaišinami.

Karlas Kapeleris, aprašęs senųjų lietuvininkų gyvenimą Mažojoje Lietuvo- je XIX a. pabaigoje, teigia: „Trijų Karalių dieną tai atvedė žmogų su žirnių virkščiomis taip aprėdytą, kad išsižiūrėjo kaip meška. Tai meškininkas su ta meška eina į rundą ir ją muša su knipeliu, kad šoktų. Kaip ji savo šoki buvo atlikus, tai jis ją nutvėrė už sprando ir metė į grindis. Meška bliovė ir rėkė; ale tik buvo žmogus. Kits įbėgo į stubą kaip šimelis aprėdytas. Tas veik ant suolo, veik ant stalo greitai įskraidė; tai jį plakė ir su kardupeliais (bulvėmis. – A. V.) ant jo metė. Ale kūdikiai mislijo, kad tai tikras arklys yra, ir labai saugojosi, kad tas šimelis juos nespirtų ar kąstų. Kits ir kaip žyds apsirėdė ir vis murmuliaavo murmuliaavo, o kits kaip garnys. Šis turėjo ilgą snapą iš malkos padarytą ir raudonai nufarbuotą, su tuom vis barškino ir kirto“ (Ka- peleris 1970: 373–374).

Elizabeta Lemke, aprašiusi „šimelio šokdinimo“ paprotį Mažojoje Lietuvo- je XIX a., teigia, kad tai buvęs vienas ryškiausių kalėdinio laikotarpio žaidimų- vaidinimų. Esą „šimelis“ su jį lydinčiais tokiais personažais kaip „meška“, „žydas“, „ubagė“, „gandras“, „ožys“ ir „kaminkrėtys“ dažniausiai pasirodyda- vęs jau gruodžio 24-ąją, t. y. Kūčiose (Lemke 1884: 28–30).

„Šyvio šokdinimas“ kalėdiniu laikotarpiu yra žinomas ir Vakarų Suvalkijoje. Vienas pirmųjų šį persirengėlių vaikštynių paprotį čia aprašęs Jurgis Dovydaitis teigia, jog Vilkaviškio r. Gražiškių apylinkėse „šyvio šokdintojų“ grupės vaikš- čiodavusios po kaimus nuo senovės laikų maždaug iki 1958 m.,¹ pradėdant

¹ Šyvio šokdinimo tradicija Gražiškių apylinkėse gyva ir dabar: autorei teko tai stebėti 2003 m. sausio 3 d. Gražiškiuose. Be anksčiau minėtų persinažų dabar dalyvauja ir „daktaras“ su „sesele“, kurie visiems būtinai duoda „vaistų“ – labai kartaus gėrimo („čemeryčios“).

gruodžio 26 d., baigiant sausio 6 d. vakaru. Pasak jo, būryje būdavo tiktai vyrai. Būrį sudarė „meška“, „meškininkas“, „čigonas“, „čigonė“, keturi „kareiviai“, „karininkas“ ir „velnias“. Be šių persirengėlių, dar būdavo muzikantas, grojęs armonika. Visas būrys važinėdavęs dvejomis ar trejomis rogėmis, o, jeigu nebuvo sniego, ratais. Per vieną vakarą iki pusiaunakčio aplankydavę 6–9 sodybas, kurių kiekvienoje „šyvio šokdinimo“ ritualas užtrukdavęs apie pusvalandį. Pirmiausia vadas atsiklausdavęs šeiminkų, ar jie leis „šyvi šokdinti“, nes leidimas reiškė išsipareigojimą persirengėlius pavaišinti. Gavus sutikimą, vadas duodavo „kareiviams“ komandą troboje išsirikiuoti į dvi eiles. Išsirikiavę jie uždainuodavo kokią nors populiarią dainą. Tada, muzikantui grojant maršą, „įjodavo“ šyvis. Jį lydėdavo visi kiti būrio personažai. „Velnias“, „meška“ visaip šokinėdavo, „čigonė“ su „kūdikiu“ – lėle ant rankų siūlydavosi moterims, ypač merginoms, „išvaražyti“ ateitį, „čigonas“ tuokart išmukdavo į virtuvę ką nors pavogti arba vyrams siūlydavo mainyti arklius. Po šitokio vaidinimo „karininkas“ apeidavo visus su kepure rankoje, rinkdamas dovanas „šyviui avižoms“. Vyrai duodavo pinigų, šeiminkė įdėdavo dešrą ar pan. Padėkojęs už „avižas“, vadas išsivesdavo „šyvi“, o su juo ir visą persirengėlių kompaniją (ES, b. 54, l. 1038–1044²).

„Šyvis“ būdavo padaromas taip: sukryžiuojami medinio rėčio graižai, pririšami vyrui prie liemens iš priekio ir užpakalio. Išilgai susiuvamos dvi paklodės paliekant ties viduriu skylę vyrui įsimauti, kad jis atrodytų sėdintis ant arklio. „Šyvio“ kaklas – stora lazda, apsupta balta drobe, ant jos pritaisyti arklio „karčiai“. Arklio galva išdrožta iš medžio. „Raitelis“ laiko rankoje ir „vadeles“. Pats „raitelis“ apsivilkęs baltais marškiniais, dažnai su žvilgančio popieriaus „antpečiais“, persijuosęs diržu. Aukšta kepurė taip pat papuošta žvilgančiu popieriumi. Būtinai su kančiuuku rankoje. „Šyvio“ užpakalyje uodega iš kanapių saujos. „Šyvis“ nuolat trepsi, nenustygsta vietoje, iš vietos peršoka per suolą.

„Gervė“ – tai koku pilku apsiaustu ar išvirkščiais kailiniais apsivilkęs susigūžęs žmogus, pro vieną kailinių rankovę iškišęs smailiašakę lazda – „gervės snapą“, kuriuo vis taikosi kam nors kaptelėti. „Velnias“ nusigrimavęs juodai, su prisitaisytais ragais, spygliuotos vielos uodega. „Meškos“ nagai taip pat iš spygliuotos vielos. Ji pati aptaisyta išvirkščiais kailiniais, kojos apmautos skudurinėmis lepšėmis, ant galvos ruda odelė su plaukais. Ji vedama pasirišta virve. Kartais grupėje dar būdavo „jautis“. Jį vaizduodavo aukštas vyras, apdengtas languota lovatiese. Jo galva būdavo išdrožta iš medžio, ant pagalio pritaisyti ragai, vinutėmis prisegtos „akys“, o pati galva aptraukta balto triušio

² Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvas. Užrašė J. Dovydaitis.

oda. Kai kada būdavo dar ir „angelas“. Tada „velnias“ vis liūdavo prie merginų jas gundyti, o „angelas“ velnią tramdydavo. Šitokioje „šyvio šokdintojų“ grupėje Vilkaviškio r. Pajevonio apylinkėje dar būdavo du saviti personažai – „šluočius“ ir „paklausikas“. Pirmasis vis su beržine šluota šluodavo kelią veikėjams sukantis sodyboje ir troboje, o „paklausiko“ uždavinys buvo kalbėtis su šeiminkais, kad šie leistų „šyvi“ šokdinti.

Taigi „šyvio šokdintojų“ grupės sudėtis buvo gana įvairi. Betgi svarbiausias grupės personažas buvo pats „šyvis“. Jį vaidindavo jaunas, vikrus ir šoklus vaikas, nes tiktai iškart peršokęs suola, be jokio išibėgėjimo, galėjo tikėtis gauti „avižų“.

Galima spėti, kad šis paprotys į Suvalkiją bus atėjęs iš Rytprūsių. Vokiečių etnologo Erhardo Rymano teigimu, panašios persirengėlių vaikštynės buvo paplitusios tarpukalėdžio laikotarpiu visoje Šiaurės Vokietijoje, iš kur kolonistai šį paprotį atnešė ir į Mažąją Lietuvą. Rymano teigimu, Mažojoje Lietuvoje „šyvio šokdinimas“ įgijęs savų bruožų, kadangi „jokioje kitoje srityje nebuvo tiek daug „šyvio“ palydovų kaip Rytprūsioose“ (Rieman 1952: 33). Reikia pažymėti, kad lietuvių „šyvio“ vedžiotųjų grupėje, skirtingai nuo vokiečių, niekad nebuvo „kaminkrėčio“. To priežastis, matyt, yra tai, jog Mažojoje Lietuvoje ilgiau, iki pat XVIII a., tebebuvo išlikęs senasis „numas“ su atviru ugniakuru trobos viduryje, tad ir kamino krėsti nebuvo reikalo, nebuvo ir tokiu verslu besiverčiančių asmenų.

Šyvis, šimelis – tai širmas, baltas arklys. Senovės lietuvių mitologijoje balti žirgai buvo siejami su mirusiais. Vadinasi, persirengėlių „šyvis“ galėjo simbolizuoti kurio nors protėvio apsilankymą. O visos persirengėlių būrio kaukės galėjo žmonėms reikšti vaisingumo, derlingumo idėją, tariamai skatinamos vegetacinės gamtos jėgas, kad būtų gausėnis būsimųjų metų derlius. Net ir persirengėlių atliekami veiksmai, jų sukeliamas juokas laikytas turinčiu magišką galią.

Kalėdinio laikotarpio jau vėlyvesnės kilmės persirengėlių grupę sudarydavo vadinamieji „Trys karaliai“. Dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais „Karaliai“ prieš pat Trijų karalių šventę ir šiek tiek po jos vaikščiodavo pakiemiais Suvalkijoje, Dzūkijoje, Žemaitijoje, netgi Vilniuje. Yra žinoma, kad Vilniaus magistratas 1934 m. buvo išdavęs leidimus vaikščioti mieste net 63 „Karalių“ grupėms. Grupę sudarydavo tariamieji Betliejuje gimusį kūdikėlį Jėzų aplankę trys Rytų šalių išminčiai *Kasparas*, *Merkelis* ir *Baltazaras*, apsidengę baltomis paklodėmis su prisiūtais blizgučiais, aukštomis blizgančio popieriaus kepurėmis, ilgomis barzdomis. Vienas visada būdavo veidą išsisuodinęs, vaizdavo „negrą“. XX a. „Karaliai“ jau būdavo be dirbtinių kaukių, tiktai išsidažę veidą. Grupėje dar būdavo „angelas“ ir „velnias“. „Angelas“ taip pat apsisiautęs balta paklode. Ant nugaros jam būdavo prisegti balti popieriniai ar iš žasies plunksnų suklijuoti sparnai. „Angelas“ eisenos priekyje nešdavo ant kartelės pritaisytą „žvaigždę“ – iš

spalvotų popierių padarytoje dėžutėje įdėtą degančią „liktarną“. Paskui „karalius“ šokinėdavo bjaurus „velnias“. Jis būdavo apsivilkęs išvirkščiais avikailio kailiniais, susivėlusia linine barzda, prie galvos prisitaisęs ragus, o užpakalyje – uodegą iš arklio ašutų ar šiaudų grįžtės, kartais ir tikrą jaučio uodegą (Versockienė-Globytė 1996: 264; Vyšniauskaitė 1995: 424). „Karaliai“ giedodavo kokią kalėdinę giesmę, „angelas“ vis stuksendavo „žvaigžde“ į žemę, o „velnias“, mėgdžiodamas giedojimą, šaipydavosi ir vis dairydavosi ką „sugundyti“. Ši persirengėlių grupė taip pat būdavo šeiminkų pavaišinama, apdovanojama pinigais.

Užgavėnių kaukininkai. Nuo seniausių laikų iki pat XX a. tiek kituose Europos kraštuose, tiek Lietuvoje, ypač Žemaitijoje, viena svarbiausių Užgavėnių apeigų buvo vaikščiojimas pakiemiais persirengus neatpažįstamais tipais, gyvuliais, demoniškomis būtybėmis. Yra žinoma, kad persirenginėjimas nežmoniškoms būtybėms per Užgavėnes Mažojoje Lietuvoje buvo labai paplitęs XV amžiuje. Vietos vyskupai 1444 m. netgi buvo išleidę įsakymą, uždraudusį žmonėms ir mokyklų mokiniams per Užgavėnes vaikščioti po gatves apsitačius „vyskupais“ visus „laiminant“ ir taip keliant žiūrovų juoką (Korbowski 1899: 22–23).

Garsusis žemaičių pamokslininkas Jurgis Ambraziejus Pabrėža viename 1822 m. Salantuose sakytų pamokslų žmones labai barė už tai, kad per Užgavėnes vaikščiodavo persirengę numirėliais, žvėrimis, kitokiomis baidyklėmis, kad vyrai persirenginėjo moterimis, o moterys – vyrais (VU, f. D, b. 57, p. 279³). M. Brenšteinas, rašydamas apie Lietuvoje naudotas kaukes, teigia, kad XIX a. Mažeikių, Šiaulių apskrityse buvusios paplitusios žydų, čigonų, vengrų, taip pat meškos, ožio, ožkos, jaučio, arklio, avino, gervės, giltinės, velnio bei kitokių personažų kaukės. Kaukių barzda, antakiai buvo daromi iš arklio ašutų, šuns, lokio plaukų bei kiaulės šerių, o veidai dažomi juodai, raudonai, šviesiai mėlynai ar baltai su rudomis juostomis (Skrodenis 1965: 28).

Užgavėnių persirengėlių kaukės buvo daromos kuo baisesnės, atsikišusiais dantimis, kreivomis nosimis, išsišiepusiais veidais, susivėlusiais ilgais plaukais, linų ar kanapių pluošto barzdomis. Jie daugiausia buvo kuproti. „Žydai“, „čigonai“ būtinai būdavo su „botagu“ – prie grėbliakočio prižišta virve rankoje. Jie ir jų atsivesti „gyvuliai“ – „meška“, „ožys“ – imituodavo atitinkamų gyvūnų elgesį: „ožys“ ypač mėgdavo badyti merginas, „meška“ riaumodavo. Daug triukšmo ir juoko sukeldavo „žydės“ ar „čigonės“ mėginimas „ožką“ melžti. Toji spardydavosi, iš atsinešto kibire vandens aplaistydavo žiūrovus.

Vadinasi, Užgavėnių persirengėlių grupės sudėtis visada būdavo gana įvairi. Be žmogiškųjų, gyvūninių, visada būdavo demonomorfinių būtybių, tarp jų „velnias“, „giltinė“, dažnai ir mažas žmogeliukas – neūžauga, labai didele

³ Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius: Pabrėža Jurgis Ambraziejus. *Kninga pyrma apej Sakramentus...*

galva. Tai „malpa“, arba „žydo vaikas“, kai kur vadintas „vokietuku“. Visos šios būtybės vaizdavo pomirtinio pasaulio atstovus. Jos žmones ir juokino, ir drauge gąsdino savo išvaizda bei elgesiu. „Malpa“ vaizduojantis vyras ant galvos užsidėdavo medinį rėtį, jį apgaubdavo balta paklode ar moterišku sijonu ir apačioje surišdavo. Tada per liemenį užsivilkdavo vyrišką švarką, jo rankoves sukišdavo į švarko kišenes. Atrodė, kad neūžauga įsirėmęs į šonus. Jis išdidžiai sukinėdavosi, kraipydavosi keldamas juoką, buvo nebylus. J. Balio nuomone, šio personažo apranga buvę siekiama pasijuokti iš visų, kurie neprotingai vaikosi madų (Balys 1993: 64).

Giltinė buvo mirties deivės įvaizdis. Ją vaizduodavo aukštas vyras baltai dažyta veido kauke su skylėmis vietoj akių, iššieptais dantimis, apsisupęs balta paklode, su mediniu dalgiu ant peties. Kartais ir giltinės kaukė būdavo su priklijuota arklio uodegos ašutų barzda, kiaulės šerių ūsais, užpakalyje prikabinta ilgos virvės uodega.

Be minėtų personažų, žemaičių Užgavėnėms būdingos moteriškos lyties pamėklės, vadinamos *More*, *Moryne*, *Kotre* ar tiesiog *Boba*, tampymas po kaimus, paskui, dažniausiai vidurnaktį, išvežus už kaimo nuskandinimas ar sudeginimas. Tyrinėtojų nuomone, šis personažas buvo susijęs su senovine derliaus dievybe, o jos žudymas – su tikėjimu, kad pavasarį augalija atgims derliais rugiais ir kitais javais. Kaip tik todėl Morė, kaip įsmeninta derliaus dvasia, buvo deginama parugėje ir jos pelenai išbarstomi dirvoje. Tai turėjo simbolizuoti žiemos sunaikinimą (Dundulienė 1991: 67–68, 75–76). Folkloristės Bronislavos Kerbelytės nuomone, Morė asocijuojasi su mirtimi, ir greičiausiai taip buvusi vadinama senovės indoeuropiečių mitinė būtybė laumė (Kerbelytė 1995: 422, 424).

Morė buvo vaizduojama kaip sena moteriškė, apsegta palaikiu sijonu, apvilktą palaidine ar senais kailiniais, ant didelės galvos, padarytos iš senos sėtuvės, šiaudų ar medinės kaukės, apsiautusi sudriskusia didele skara. Rankos būdavo padarytos iš šiaudais apsuktų ir kumštinėmis pirštinėmis apmautų pagalių. Rankoje pritvirtintas medinis spragilas. Pati figūra būdavo pritvirtinta kryžmomis ant rogių pavažos, sujungtos su vežimo ratu, todėl traukiama nuolat puldinėjo į šalis, švaistydamosi spragilu. Vežamą Morę lydėdavo gausus Užgavėnių persirengėlių būrys, krėsdamas įvairias išdaigas. Žinoma, tiek Morės vežiotojai, tiek apskritai Užgavėnių persirengėliai visada būdavo vaišinami blynais – tradiciniu Užgavėnių patiekalu.

Vidurio Lietuvoje, Rytų Aukštaitijoje buvo žinomas vyriškosios lyties Užgavėnių stabas – mitinis personažas. Mikalojus Katkus „Balanos gadynėje“ rašo, kad kėdainiškiei vaikai Pelenijos dieną, t. y. kitą dieną po Užgavėnių, vežiodavo *Diedelį*. Esą „tas diedelis su žiemine kepure, su prasčiausia ruda sermėga, virve susijuosęs, rankas išskėtęs; prie rankų jam kabso ant virvelių pakabinti pagaliukai <...>. Vežamas „Diedelis“ sukasi, svyruoja, vartosi ir pagaliukais makaruoja <...>. Traukiant pavažą už virvės, pavaža slenka, o tekinis sukasi“ (Katkus

1965: 238). Juk iš tikrųjų tai žemaitiškosios Morės variantas. Tai, kad „Diedelį“ vežioja „mažiukai“ – vaikai, kad jis vežiojamas ne Užgavėnių dieną, o po jos, liudija kiek naujesnį šios mitinės būtybės variantą. Tačiau tai, kad kai kur Vidurio Lietuvoje tokį „diedelį“, dažniau, kaip ir kupiškėnų, vadintą *Gavėnu*, pavežioję po kaimą, klojime „kardavo“, o nuvynioję nuo „pakaruoklio“ rankų ir kojų šiaudus sudėgindavo ir pelenus išbarstydavo dirvose javų derliui pagausinti (Kaip seniau būdavo švenčiamos Užgavėnės 1937: 6–7), liudija tos pačios mitinės būtybės, kaip ir žemaičių Morė, sunaikinimą ta pačia mintimi – kad pavasarį atsigaunanti gamta vėl sužaliuotų augalija.

Kupiškio apylinkėse kaukėto *Gavėno* varinėjimas po kaimą buvo vadinamas „Gavėno varymu“. Jis būdavo užsisėgęs skylėtą moterišką sijoną, ant galvos užsidėjęs sieta, veidą išsisuodinęs. Rankoje turėdavo lazda ar rykštę. Genamas Gavėnas vis gąsdindavo žiūrovus: „Nevalgykit lašinių: turiu peilį be kriaunų!“ Žiūrovai stengdavosi Gavėną perlieti vandeniu, bet varinėtojai jį nuo besikėsinančiųjų saugodavo juos pliekdami rykštėmis. Jono Balio nuomone, tokiam Užgavėnių personažo, įkūnijančio senovinę mitinę pamėklę – derliaus dvasią, varinėjime „yra supinta visa eilė skirtingos kilmės apeigų: derliaus būrimas (apeiga laistant vandeniu lietui užtikrinti), žiemos demono išvaymas, pagaliau, gavėnios pasninko saugotojo rolė“ (Balys 1956: 53–54).

Dėl krikščionybės įtakos žmonių sąmonėje susiformavo naujos būtybės, vietoj senųjų žiemos ir pavasario mitinių būtybių, tariamai kovojusių tarpusavyje, – tai *Lašininis* ir *Kanapinis*. Lašininis simbolizavo mėsdžio laikotarpį, Kanapinis – gavėnios pasninką. Kai kur Lietuvoje buvo vežiojamos šių personažų pamėklės. Pranės Dundulienės pateiktomis žiniomis, Veliuonos apylinkėse per Užgavėnės vaikai ir jaunimas triukšmingai vežiodavo po kaimą iš skudurų padarytą žmogaus pavidalo baidyklę ilga nosimi, vadintą *Lašinsku*. Paskui nuvežę į kaimo galą jį užkasdavo sniege. Tada iškilmingai parveždavo į kaimą liesą pamėklę – *Kanapinską*. Panašių vaidinimų, įkūnijančių senovinės mitinės pasaulėžiūros ir krikščioniškųjų vaizdinių sintezę, yra užfiksuota ir kitur Lietuvoje (Dundulienė 1991: 79–80).

Veliuonos apylinkėse dar XX a. rytojaus dieną po Užgavėnių, t. y. *Pelenų*, arba *Pelenijos*, dieną, vaikščiodavo kaukėtas *Dėdė Pelenius*, dar vadinamas *Baisiuoju Seniu*. Jis būdavo apsilkęs skarmalais, prisitaisęs kuprą, iš tošies, medžio ar storo popieriaus prisilipdęs ilgą nosį, rankoje nešdavosi maišelį pelenų, jais dulkindavo troboje esančius tardamas: „Dulkė esi ir dulke pavirsi!“ Šeiminkai šį personažą apdovanodavo maisto produktais, pinigais, pavaišindavo. Nesulaukęs norimų vaišių bei dovanų, Pelenius, griebęs prie krosnies stovinčią pečiasluostę, tvodavo pirmam pasitaikiusiam, o išėjęs iš trobos ištepėdavo pelenais duris, langus (Dundulienė 1985: 66). Taigi šis personažas taip pat jungia mitinei būtybei ir krikščioniškajai pasaulėžiūrai būdingus bruožus, o

kartu rodo lietuvių etnokultūrai būdingą švenčių ritualuose maskavimosi neatpažįstamais požemio karalystės personažais tradicijos gyvybingumą.

Visus Užgavėnių persirengėlių pasirodymus visuomet lydėdavo triukšmas, juokas, obsceniškumas, būdingas chaoso metui, pereinant ritualinį pasaulėkūros, o realiau žiūrint, žengiant į naują ūkinį pavasarėjimo tarpsnį. Senovės žmonių įsitikinimu, juokas turėjo nepaprastą galią: jis galėjo numarinti žiemą ir pažadinti gamtą, prikelti žemę vėl suvešėti. Buvo tikima, kad juokas gali net mirties demoną numarinti, kad juoko bijo blogosios dvasios. Iš tikrųjų yra nustatyta, kad juokas pailgina netgi žmogaus gyvenimą, ir kas juokiasi, tas nesensta (Propp 1939: 151). Marijos Gimbutienės teigimu, pirmą kartą žmogui pagrindiniai ginklai prieš blogio jėgas, be ugnies, vandens ir judėjimo, buvo kuo didesnis keliamas triukšmas (Gimbutienė 1994: 103, 121). O apskritai visos Užgavėnių kaukininkų vaikštytės, jų išdaigos, keliamas triukšmas, jų vedžiojamą „gyvulių“ daromos aibės – merginų kibinimas, „žydu“ kibimas prie „bergždininkų“ – netekėjusių merginų, „čigonų“ landžiojimas pakampėmis „vagiliaujant“ ir pan., visa tai, ką Mircea Eliade laiko tradicinių kultūrų žmogaus siekimu mėgdžioti ir kartoti menamų protėvių, anapusio pasaulio atstovų veiksmus tarsi juose įsikūnijus, pasak šio autoriaus, yra pasaulio kūrimo laiko pakartojimas, paties laiko atnaujinimas (Eliade 1996: 36–37, 53, 62, 68).

Velyknakčio persirengėliai. Jurgis Pabrėža, savo XIX a. pradžioje sakytais pamokslais mokydamas žmones, kaip jie turėtų praleisti Velykų šventes, aiškina, kad sunkiai nusideda tie, kurie eina į triukšmingus pasilinksminimus, laistosi vandeniui ir kitaip neleistinais elgiasi, ir tarp tokių neleistinių pasilinksminimų pamini persirengimą ir rodydami bažnyčioje kareiviais ir žydais. Sako, kad tie „kareiviai“ ir „žydai“ bažnyčioje krečia išdaigas, per naktį šaudo, vaikščioja pakiemiais, yra žmonių girdomi, vaišiniai (Gidžiūnas 1994: 199).

Ši paprotį kiek plačiau yra aprašęs Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ (išl. 1848 m.). Jis pasakoja, kad Varniuose „Velykų rytą vienas vaikiukas, bjauriai apsitaisęs, burną užsidengęs juoda ličyna (kauke. – A. V.), užbrukęs už juostos juodvarnį negyvą ir varną, prikergęs arklio kaukuolę ir netuščią plėčką (butelį. – A. V.), skrajojo, vartaliojos po šventorių ir miestelių, žmones stebinčius paišė ir gainiojo <...>. O tai dėl to, kad išreikštų velnią, per atsikėlusį Kristų pergalėtą, verkiantį, nežinantį, ką bedaryti. Tą negerą pramonį vyskupas Jūzupas Giedraitis 22 d. gegužės 1812 d. būtinai išnovijo <...>. Vienok nei klebonai, nei žmonės tame dalyke vyskupo nepaklausė ir mūsų gadynėj“ (Valančius 1972: 372). Dar XIX a. pabaigoje daug kur Žemaitijoje, Vidurio Lietuvoje Velykų rytą išsipaišęs suodžiais veidą, ant galvos užsidėjęs karvės ragus, prisitaisęs užpakalyje uodegą, su negyva varna už juostos, įsikandęs didelę pypkę, rankose laikydamas butelį degtinės, „velnias“ lakstydavęs po šventorių (Bani 1936: 3; Dundulienė 1991: 102). Apie 1870 m. Raseinių apskrities bažnyčiose persirengėliai pliauškindavo botagais, grodavo ožragiais, o Velykų rytą, einant Prisikėlimo

procesijai aplinkui bažnyčia, eidavo į priešingą pusę (Buračas 1937: 313) šitaip žmones juokindami. Kai kur Žemaitijoje „kareiviai“ saugodavo Kristaus kapą per velyknaktį dar ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Jie būdavo savitai „kariškai“ apsirengę, su mediniais kardais, „karininko“ komanduojami, viena grupė keisdavo kitą grupę. Tuo tarpu „žydas“ tykodavo pavogti bažnyčios viduryje ant grindų padėtą garbinimui kryžių. Toks „žydas“ Velykų rytmečio procesijoje irgi bėgdavo aplinkui bažnyčia priešinga eisenai kryptimi. P. Dundulienė mano, kad persirengėlių pasirodymas Velykose taip keistai apsirengus, su prisikabinta negyva varna ar arklio kaukole buvęs iki nesenos praeities tebegyvavęs indoeuropietiškosios senovės paprotys šitokiu būdu išgąsdinti piktašias dvasias ir apskritai visokias blogybes, parodyti šviesos pergalę prieš tamsą (Dundulienė 1991: 102).

Velykų persirengėliai yra aiškiai paveikti krikščionių religinės tradicijos, bet ir jų aprangoje bei elgsenoje gana ryškūs mitinės pasaulėjautos ir liaudiškojo teatro elementai.

Vestuvių persirengėliai. Tiek seniau, tiek dabartinėse vestuvėse būna įvairių persirengėlių. Nemaža jų yra tie patys Užgavėnių personažai, bet pasitaiko ir kitais atvejais nesutinkamų. Tai netikri jaunieji, „vartų sargai“, piršlio teismo „teisėjai“, „budeliai“ ir pan. Šiuolaikinėse vestuvėse persirengėlių grupes dažniausiai sudaro kviestieji vestuvių svečiai. Jų improvizacijos tėra vien pramoga. Laukiant po jungtusių grįžtančių jaunųjų su jų pulku, dažniausiai aprenjami netikri jaunieji ir jų „pulkas“ – „piršlys“, „svočia“, „pamergės“, „pabroliai“. Seniau jie sėdėdavo troboje prie vaisių stalo, dabar dažniausiai būna sodyboje prie vartų ar prie trobos prieangio pasistatę savo stalelį. Tradiciškai „jaunąją“ vaizduoja vyras, „jaunikį“ – moteris. „Nuotakos“ apranga imituoja tikrosios nuotakos aprangą: „veliumas“ iš užuolaidos ar marlės, rankose dilgėlių ar panašių „gėlių“ puokštė, ant kaklo svogūnų pynės „karoliai“. „Jaunikis“ paprastai būna skrybėlėtas, su išpaišytais ar prilipdytais ūsais ir barzda, su varnalėšos lapu prie švarko atlapo. Abiejų veidai paraudoninti dažais ar buroku. „Jaunieji“ susiglaudę glėbesčiuojasi, bučiuojasi. „Nuotaka“ dar ir „rauda“ žodžiais. Kartais ties jaunaisiais kabo lopšelis su lėle, ir „jaunikis“ ar kuris iš „pulko“ jį vis pasupa. Po humoristinių derybų, gavę tikrųjų vestuvininkų išpirką, „veselnykai“ palieka stalą (Vyšniauskaitė 1994: 20–25). Tyrinėtojų nuomone, tokie netikri jaunieji senovėje būdavę siekiant suklaidinti piktašias dvasias, kurios virsmo laikotarpiu, keičiantis jaunųjų socialiniam statusui, esančios jiems ypač pavojingos (Kagarov 1929: 162).

Yra paprotys iš jungtusių grįžtantiems jauniesiems užtverti kelią, prie vestuvių sodybos padaryti sutikimo vartus. „Vartų sargai“ Rytų Lietuvoje taip pat dažniausiai būna persirengę „kareiviais“ ir pan. Galimas dalykas, kad tai iš feodalinės praeities paveldėta tradicija, kada buvo imamas mokestis už prava-

žiavimą tiltais, stropiai saugomi kaimų gatvės vartai. „Vartų sargai“ apsikaiso kepures šiaudų pynėmis, žalumynais, susijuosia šiaudiniais diržais, „apsiginkluoja“ mediniais kardais, spragilais. Vestuvininkus praleidžia tiktai gavę išpirką.

Seniau pašaliečiai, dabar kas nors iš vestuvių svečių, vestuvėms baigiantis surengia „teismą“ piršliui, persirengia „teisėjais“, „budeliais“. „Piršlio teismas“ jau žinomas iš senovės. Jurgis Pabrėža teigia, kad „jau nuo pat ryto meto budelis, baidykliškai apsirengęs, pakreipęs liežuvį, į svečių šalį kalba, visokiais būdais maivojas, rodydamas lyg norįs pakarti piršlį“ (Gidžiūnas 1994: 151). Antanas Juška „Svotbinėje rėdoje veliuoniečių lietuvių“ XIX a. antrojoje pusėje rašė: „Kada piršlį keta karti, tada veselninkai išrenka iš tarp savęs vieną teisdarį. Paskirtam ant pilvo pririša pogalvį, apsiaučia jį abradniais parėdais, apmauna prašmatnią kepurę, sodina jį ant krasės visų svečių akivaizdoje. Ir tas, rėpsodamas kaip ant sosto, ištaria savo nusprendimą, kaip turi karti piršlį: ar už kojų, ar už kaklo, ar už rankų, ar per pusę; su kokia virve karti: ar iš šiaudų, ar iš lunkų, ar iš karklų..., kur karti...“ (Juška 1955: 345). Piršlys, žinoma, slepiasi. Tuo tarpu esą parėdoma pamėklė „ant pavidalo žmogaus su kepure, sermėga, kelnėmis, čebatais, ją pasodina ant širvo žirgo ir du vaikinų raitu, pasirėdžiusiu kaip kareiviai, veselninkams bežiūrint, paima pamėklę tarp savęs gretimais, jodo trise apie trobas. Paskui budelis, prašmatniai pasirėdęs, įtirvina tą pamėklę į seklyčią, siaučia visaip su ja, perskaito tam dingotam piršliui slaunų smerčio nusprendimą, išduotą nuo teisdario už visokius melus ir apgaulės, ir budelis slapta išvelka ją į priemenę“ (Juška 1955: 349). Vėlesniais laikais tikrąjį piršlį jaunajai nuo mirties išgelbėjus savąja dovana, paprastai gražiausiu rinktiniu rankšluosčiu apjuosiant per pečius, pamėklė – „piršlio dūšia“ išvelkama nukandinti, sudeginti, užkasti arba kur nors pakariama kyboti.

Pašaliečiai į vestuves ateidavo taip pat persirengę įvairiomis kaukėmis. M. Katkus „Balanos gadynėje“ yra aprašęs nemažą tokių personažų kaip „meška“, „gervė“, kuriuos atsivesdavo „meškininkas“, taip pat „atsiskyrėlis“, „velnias“, „vokietukas“ (Katkus 1965: 157–158). Suvalkijoje buvo mėgstama ateiti apsitaisius „daktarais“, kurie ypač mėgo „gydyti“ merginas. Jie dažniausiai tebedavo apsiautę balta paklode, nešdavo krepšį su „vaistais“. Dzūkijoje „čigonų taboras“ atvažiuodavo keletu vežimų su „žmonomis“ ir „vaikais“ – būrė, mainikavo arklius, vagiliavo. Žmonių nuomone, visokie vestuvių persirengėliai, jų atsivedami „gyvuliai“, pagaliau vis marčiai siūlomas „vaikutis“ – lėlė tai vis linkėjimas, kad marti gyvenime visko apščiai turėtų, kad išaugintų gausią šeimą. Senovėje vestuvių persirengėliai neabejotinai buvo tapatinami su anapusio pasaulio būtybėmis. Žmonės jų bijojo, juos vaišino, girdė, davė dovanas, tikėdami taip įgyti protėvių palankumą naujai šeimai.

Persirenginėjimas krikštynose. Kūdikio krikštynos, palyginti su vestuvėmis, yra uždaresnė šeimos šventė, tačiau ir jose nebuvo apsieinama be pokštų.

Svarbiausias jų – „nebereikalingos“ priėmėjos išvežimas. Šis paprotys ilgiausiai gyvavo Dzūkijoje ir gretimose etininėse lietuvių žemėse Baltarusijoje. „Bobutę“ apvilkdavo išvirkščiais ilgais kailiniais, užmaukšlindavo iš šiaudų, plunksnų bei spalvoto popieriaus padarytą aukštą kepurę, prikabindavo kiaušinių kevalų „auskarus“, papuošdavo svogūnų pynės „karoliais“, įduodavo pušinę šluotą „arkliams“ varyti ir išsodindavo į medinę geldą ar ant akėtvirbaliais į viršų apverstų medinių akėčių. „Vežimą“ tempdavo keletas vyrų, prisirišę virvėmis. Šitaip „bobutę“ išveždavo į karčemą, kur ji turėjo vyrus pavaišinti, arba išversdavo pakelėje. „Bobutė“ gimtųjų ritualuose yra tarsi kito pasaulio atstovė, parvedanti kūdikį iš nebūties į realią būtį. Jai būdavo rodomas visų dėmesys ir pagarba. Tad ir jos karnavalinis išvežimas krikštynoms baigiantis galimas traktuoti kaip svetimo pasaulio būtybės gražinimas į jos stichiją.

Persirengėliai linamynio talkose. Linų mynimas – vėlyvo rudens ir žiemos darbas kai kur Lietuvoje dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais vykdavo naktimis, atokiau nuo kitų sodybos pastatų stovinčioje slėpiningoje jaujoje, kur buvo speciali patalpa su didele moline krosnimi ir ardais – karčių konstrukcija – džiovinamiems javams ar linų šiaudeliams sukrauti. Tokiais atvejais krosnis būdavo iškūrenama ir linai džiovinami dienos metu, o vakare susirinkdavo mynėjai – vyrų ir moterų talka. Didesniuose ūkiuose linamynio talkos vykdavo beveik savaitę, dažnai vienu metu keliose to paties kaimo jaujose. Jauja lietuvių pasakose, sakmėse figūruoja kaip dvasių, velnių buvojimo vieta. Motiejaus Pretorijaus teigimu, XVII a. į vyro namus parvežta marti, šešuro ar dieverio vedžiojama susipažinti su sodybos pastatais, juos visus kuo nors apdovanodavo daiktais iš savo kraičio, tiktai jaujon paskubomis įmesdavo pyragą (Prătorius 1871: 89). Tai, be abejonės, buvo senovinis sodybos trobesių dvasių apdovanojimas. Matyt, jaujos visada vengta, ypač naktį.

Nenuostabu, kad Žemaitijoje per linamynį mynėjus gąsdindavo velniūkštis *Jonis* – pokštininko vikriai iš tamsos išneriama juoda figūrėlė jaujoje „vaidendavosi“ ... Kraštotyrininko Igno Jablonskio teigimu, žemaičių linamyniuose kartais kuris nors talkininkas, kartais ir pašaliečiai ateidavo persirengę Užgavėnių karnavalo mitinėmis būtybėmis, „nuovargiui ir mieguistumui pašalinti rengdavo trumpus, juoką ir šurmulį sukeliančius vaidinimus: *Sorės* įvedimą, „čigonų“ ir „žydų“ atėjimą. Iš anksto atsineštais suplyšusiais drabužiais vieną jauną mynėją vyrą aprengdavo senu žydeliu su kauke ir kromu, o kitą – žydelkaite *Sore*. *Sorė* verkdama įpuldavo į klojimą ir prašydavo merginų ją gelbėti nuo įtūžusio „tėvo“, o šis vijosi ją su žiužiu rankoje, kam ji nebūna namie. Ta versdavo mynėjas į spalius, slėpdavosi už jų“ (Jablonskis 1993: 127). Šitaip kiek pasiautus, „tėvas“ sugautą „*Sorę*“ išsivesdavo. Kartais į linamynio talkas ateidavo ir „velnias“, „giltinė“, atsivesdami, anot Norberto Vėliaus, velniui artimus gyvulius – „ožius“, „meškas“, „arklius“ (Vėlius 1987: 260). Jie taip pat mėgo pavolioti

talkininkes spalio mėnesį, išsuodinti, sukeldavo šurmuli, juoką, paskui išnykdavo nakties tamsoje.

Vakarų Žemaitijoje dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, baigus savoje jaujoje prieš vidurnaktį linus minti, buvo paprotys slapčiomis į kur nors dar tebedirbančią linamynio talką nunešti ir įmesti vyriškai aptaisyta baidyklė, vadinama „Kuršiu“. Kartais jis buvo nešamas „nuogas“ – vien susuktas iš šiaudų kūlio su prikabinta išpūsta avino pūslė. „Apręgtai“ pamėklei prikimšdavo kelnes šiaudų, blauzdikaulius apvyniodavo autais, kojas apaudavo senomis naginėmis, sudriskusią sėmėgą perjuosdavo pančiu, ant „galvos“ užmaukšlindavo palaikę kepurę ar skrybėlę. Pagal senovės tradiciją tokį „Kuršį“ reikėjo būtinai nunešti svetimai talkai iki pusiaunakčio ir įmesti jaujon pro duris šaukiant: „Atsiimkite kuršį!“ Kartais prie pamėklės dar būdavo prikabintas mynėjus išjuokiantis „laiskas“. Netikėtai gavę „Kuršį“, vieni vyrai vydavosi jo atnešėjus (šie kartais būdavo netgi raiti), kiti pamėklę sudraskydavo. Pavykus pamėklės atnešėją pagauti, jį pristatydavo laužti linus, o rytą išrengtą su iškryžiuotu „Kuršiu“ ant nugaros paleisdavo kaimo gatve. „Kuršis“ siejamas su senovės baltų mitine būtybe *Kurku*, tariamai kenkusi moterų globojamiems linams, juos sutraukiančiu – sukurkiančiu (Vyšniauskaitė 1983: 160–161).

Drauge su paskutiniaisiais iš jaujos šildomosios patalpos – *duobos, pirties* – išnešamais linais šmaikštuolis šeimininkas kartais ištempdavo ir šiaudinę pamėklę, vadintą *Valančium* ar *Končium*. Ji buvo linamynio baigties ženklas, tačiau simbolizavo nepaprastai daug kančių iškentėjusią liną, kol jis galop virsta siūlu: jį rovē, galveles metaliniais šukuočiais nušukavo, stiebelius vandenyje mirkė, pievoje saulės atokaitoje paklotus džiovino, paskui dar pridėjo karštą pirtį, dar mintuvais kaulus laužė, bruktuvėmis pluoštą daužė... Nenuostabu, kad linamynis turėjo ir savas mitines būtybes, įkūnijančias derliaus dvasią tokio žmogui reikalingo ir tiek daug turinčio iškentėti augalo kaip linas.

Išvados. Apžvelgus kalendorines, šeimos ir darbo šventes, kurių metu senajame Lietuvos kaime dar buvo iš tolimos senovės paveldėtų mitinės pasaulėautos elementų, realiau suvokiama įvairių kaukėtųjų personažų vaikštynių tradicija. Daugeliu atvejų per įvairias šventes pasirodydavo tie patys antropomorfiniai, zoomorfiniai ar demonomorfiniai personažai. Jų vaizdavimas visoje Lietuvoje senovėje buvo panašus. Visų kaukių bendras bruožas – jų savotiškas išvirkštumas, inversija, palyginti su realiais žmonėmis ar gyvūnais: tai ir lyčių sukeitimas vyrams vaizduojant moteris, ir baisinga tų būtybių išvaizda – kuprotumas, raišumas, kumpos, ilgos nosys, atsikišę iššiepti dantys, ragai, uodegos, sudriskę drabužiai, vilnomis į viršų išversti avikailio kailiniai, susijuosti virve ar pančiu. Visu tuo buvo pabrėžiama, jog tai „svetimi“, požeminio pasaulio atstovai, galbūt kaimo bendrijos tolimi protėviai. Tai buvo pabrėžiama ir kaukėtųjų būtybių vaikštynėms pasirenkant tamsųjį paros metą, aplankant būtinai kiekvieną kaimo sodybą, pasibrazdinus prie lango teigiant, jog jie ateina

iš labai toli, ilgą kelią keliavę ir t. t. Persirengėlių elgesys, nevengiant obsceniškumo, vėlgi kiek prieštaravo įprastoms moralaus elgesio normoms.

Persirengėliai lankomiesiems linkėjo sveikatos, gero javų ir linų derliaus, gyvulių vislumo, apskritai ūkinės sėkmės. Pagal mitinę pasaulėžiūrą būtina sąlyga šiems linkėjimams išsipildyti buvo šių su protėviais susijusių personažų geranoriškas priėmimas, pavaišinimas ir apdovanojimas. Bet kokios vaišės buvo aukos protėviams ženklas. Tinkamai nepavaišinti, neapdovanoti persirengėliai galėjo šeiminiškams atsikeršyti: užremti duris, sukelti į medžius rastus ūkio padargus, užkimšti trobos kaminą ir pan. Vadinasi, tiek senovėje, tiek dar ir XX a. pradžioje, persirengėlius identifikuojant su anapusio pasaulio atstovais, buvo tarsi intuityviai suvokiama bendruomenės gyvųjų ir mirusiųjų narių vienovė.

Vis dėlto seniesiems papročiams, ypač jų apeiginėms funkcijoms, prarandant socialinę svarbą, persirengėlių veiksmai darėsi pramoginio, žiūrovus linksminančio pobūdžio. Atsirado naujų veikėjų, kaip „daktaras“, „žandaras“ ir kt., kurių išvaizda ir elgesys jau aiškiai teatralizuoti. Keičiasi veido kaukių medžiaga: vietoj iš medžio išskaptuotų ar iš kailio padirbtų, kaukės lankstomos iš popieriaus, kartono, siuvamos iš skudurų, kol galop imama veidą vien dažyti, suodinti ar aptempti kapronine kojine. Būryje, be vyrų, jau dalyvauja moterys ir vaikai. Linksminimo funkcijai sustiprėjus, persirengėlių vaikštynės rengiamos dienos metu. XX a. antrojoje pusėje kaukininkų pasirodymai visuotinai įsitvirtina saviveiklos kolektyvų repertuare.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje, drauge su kraštotyros judėjimu sustiprėjus tautodailininkų veiklai, buvo sukurta ir paskleista krašte bei pasaulyje gausybė suvenyrinių kaukių, taip išpopuliarinant lietuvių turėtą mitinių būtybių įvaizdį. Visam šiam gausiam lietuvių etninės kultūros paveldui perkelti į XXI amžių, tikime, padės geresnis mūsų etninių tradicijų pažinimas.

Literatūra

- Avdejev A. D. 1964. *Maska, Maska i jejo rol v procese vozniknovenija teatra*. Moskva.
- Balys J. 1930. Kalėdų papročiai ir burtai, *Mūsų tautosaka* 1: 124–163.
- Balys J. 1956. Gavėnas, *Lietuvių enciklopedija* 7: 53–54. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- Balys J. 1957. Kaukė, *Lietuvių enciklopedija* 11: 191–194. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- Balys Jonas. 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.
- Bani Al. 1936. Nutilo Velykų būbnai žemaičiuose, *Diena* 1936 04 19.

- Brenszejn Michał. 1908. Maski ludowe na Litwie, *Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie* 1907 1: 140–143. Wilno.
- Buračas B. 1937. Raseiniečių žemaičių Velykos, *Naujoji romuva* 13: 313.
- Daniliauskas Antanas. 1969. Čigonavimas Juodupės apylinkėse, *Liaudies kūryba* 1: 252–256.
- Dundulienė Pranė. 1985. *Ugnis lietuvių liaudies pasaulėjautoje*. Vilnius: LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja.
- Dundulienė Pranė. 1991. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis.
- Eliade Mircea. 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis.
- Gidžiūnas Viktoras. 1994. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*. Roma–Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Gimbutienė Marija. 1994. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
- Greimas Algirdas Julius. 1990. *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago: Mokslas, A. Mackaus knygų leidimo fondas.
- Jablonskis Ignas. 1993. *Budrių kaimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Juška Antanas. 1955. *Lietuviškos svotbinės dainos 2*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Kagarov E. G. 1929. Sostav i proischoždenije svadebnoj obriadnosti, *Sbornik Muzeja antropologiji i etnografiji* 8. Leningrad.
- Kaip seniau būdavo atšvenčiamos Užgavėnės. 1937, *Lietuvos ūkininkas* 6: 6–7.
- Kapeleris Karlas. 1970. Kaip senieji lietuvininkai gyveno, Korsakas K. ir kt. (red.). *Lietuvininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*: 339–390. Vilnius: Vaga.
- Katkus Mikalojus. 1965. *Raštai*. Vilnius: Vaga.
- Kerbelytė Bronislava. 1995. Morė-deivė-laumė, Vėlius N. ir kt. (red.). *Lietuvininkų žodis*: 419–426. Kaunas: Litterae universitatis.
- Korbowski A. 1899. Szkoły diecezyji Chelmińskiej w wiekach srednich, *Rocznik Towarzystwa naukowego w Toruniu*. Toruń.
- Laurinkienė Nijolė. 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
- Lemke E. 1884. *Volksthümliches in Ostpreussen*. Mohrungen: Verlag von M. E. Barich.
- Maceina Antanas. 1993. Kultūra: kultūros filosofija, Juknevičius S., Bieliauskas Ž. (sud.). *Kultūros prigimtis*: 354–363. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Murdock George P. 1993. Kultūros prigimtis, Juknevičius S., Bieliauskas Ž. (sud.). *Kultūros prigimtis*: 167–212. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Pakalniškis Aleksandras. 1968. Vakarojimai žemaičiuose, *Aidai* 8: 368–370.
- Prätorius Matthäus. 1871. *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*. Berlin.
- Propp V. J. 1939. Ritualnyj smiech v folklоре, *Učionyje zapiski Leningradskogo gos. Universiteta* 46.
- Riemann E. 1952. Volkskundliche des Preussenlandes, *Der Göttinger Arbeitskreis Schriftenreihe* 19. Kitzingen-Main.

- Skrodenis S. 1965. ...gimė teatras, *Kultūros barai* 1: 26–29.
- Skrodenis Stasys. 1984. Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje, Kudirka J. (sud.). *Liaudies meno savitumas*: 65–74. Kaunas: Šviesa.
- Tokarev S. A. 1983. Maski i riaženije, Tokarev S. A. i dr. (red.). *Kalendarnyje obyčaji i obriady v stranach zarubežnoj Evropy: istoričeskije korni i razvitije obyčajev*: 185–193. Moskva: Nauka.
- Vaicekauskas Arūnas. 1997. *Kaimo bendruomenė ir gyvoji gamta lietuvių Užgavėnių papročiuose*. Hum. m., etnologija, daktaro disertacijos rankraštis. Kaunas.
- Valančius Motiejus. 1972. *Raštai* 2. Vilnius: Vaga.
- Vėlius Norbertas. 1987. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga.
- Versockienė-Globytė Regina. 1996. Kalendoriniai papročiai nuo Trijų Karalių iki šv. Jono, Mačiekus V. ir kt. (red.). *Sintautai. Žvirgždaičiai*: 263–277. Vilnius: Vakarinės naujienos.
- Vyšniauskaitė Angelė. 1983. Lietuvių linininkystės papročiai, Kudirka J., Milius V., Vyšniauskaitė A. *Valstiečių verslai. Iš lietuvių kultūros istorijos* 12: 99–179. Vilnius: Mokslas.
- Vyšniauskaitė Angelė. 1994. Pašaliečiai lietuvių vestuvėse, *Liaudies kultūra* 6: 20–25.
- Vyšniauskaitė Angelė. 1995. Gražus kraštas, gražūs žmonės, Mačiekus V. (sud.). *Dieveniškės*: 417–427. Vilnius: Mintis.
- Wiegmann G., Zender M. 1977. *Volkskunde. Eine Einführung*. Berlin.

Changing into “Others” as Reflected in Lithuanian Customs

Angelė Vyšniauskaitė

Summary

The article analyses specific attempts undertaken by 19th–20th c. c. Lithuanian ethnic culture exponents on special occasions – related to important calendar, or farm work, or family life events – to step out of their own selves in order to become “others”, in terms of appearance and behaviour by imitating the characters of chthonic world. This custom was characteristic, above all, of the winter solstice, when transformation into the so-called “aliens” was accompanied by food, drinks, and gifts and was one of the main rites connected with the “first-day magic”, that is, the practice of securing economic success to the family.

As early as the 19th c. characters in masks – males, as a rule – appeared after dark and were obliged to visit every farmer’s family. In early 20th c. females

could be seen among such “aliens”, while in the 2nd half of the 20th c. the action was taken over exclusively by children. Gradually, the former ritual act lost its sacral character and turned into entertainment.

People used to change into anthropomorphic characters (“Jews”, “Gypsies”, “soldiers”, or “beggars”, or, in the 20th c., into „doctors” or “photographers”) or into demonomorphic (“devils”, “deaths”, “witches”, “Morė”, “Gavėnas”, etc.) or zoomorphic beings (“bears”, “he-goats”, “horses”, “herons”, etc.). The faces of the so-called “aliens” were usually covered by masks carved out of wood, or made of birch bark, or a sheep skin, or, later, fabricated out of paper. Sometimes they were simply many-coloured, hunch-backed creatures, wry-nosed, toothless, rustic, dishevelled and lame, wearing horse-hair beards, dressed in rags or fur-coats turned inside-out, with a rope tied round the waist. The menacing appearance of such demonomorphic creatures was intensified by their horns, hooves, and tails.

In the period between Christmas (December 25), considered to be the beginning of a new economic year, and Three Kings’ Day (January 06), it was *Senis Kalėda* (Father Christmas) who visited farmsteads in Žemaitija, West Lithuania, accompanied by a group of young males or children called *varmasininkai*. Dressed in a fur-coat turned inside out, with a towel round the waist, a “hump” made of a pillow on the back, a tall fur hat on the head, a bag dangling from the shoulder, and a forked stick in hand, he intoned a stream of greetings and wishes and secured invitation into every house. When inside, he scattered a handful of grains onto the *krikštasuolė*, the corner of honour behind the table, and handed out nuts to the children. Then, Father Christmas himself was treated to food and gifts.

In Aukštaitija, East Lithuania, the analogous character was called *Sidasas* or *Dadulis*. In Suvalkija, *šyvio šokdintojai*, costumed revellers, dressed as “soldiers”, “Gypsies”, “devils”, “herons”, or “bears” driven by a “bearward” escorted a “person” riding a “grey horse”, made of a blanket-covered frame. The company sang and danced, and was itself made much of. In Aukštaitija, this custom has survived to the present day. Besides, in the 20th c. all over Lithuania one could still see the so-called Biblical Wizards, that is Casper, Melchior and Balthasar who came to greet the newly-born Jesus, together with an “angel” carrying a “star” atop a stick.

On Shrove Tuesday, in Žemaitija, next to a wide variety of anthropomorphic or demonomorphic characters, making their way through the village together with their “animals”, one could see *Morė* (*Kotrė*, or *Boba*), a female character affixed to a sledge runner linked to a wagon wheel, brandishing a flail. In Aukštaitija, a *Diedelis* or a *Gavėnas* was dragged around the village in a similar way. At the end of the revellry, these effigies were burned and their ashes spread on the soil “to make the crops more plentiful”.

In Žemaitian churches, throughout the night preceding Easter morning, a company of males dressed as “soldiers” guarded the Holy Cross, displayed for

contemplation, from the “devil” lying in wait to steal it. When the Resurrection procession moved around the church, the “devil”, jokingly, coursed in the opposite direction.

Up to the present, during a wedding party, people transform into “another young couple”, a “matchmaker”, a *svočia* (matron of honour), „brides’ maids“, or “bridegrooms’ men“. Sometimes the “others” come transposed into “Gypsies” who jokingly steal things and wish good luck to the young family. A carnival-like dragging of a midwife seated in a trough, at the end of a christening party, may be seen as the return of an other-world creature to its own realm.

In West Žemaitija, during flax breaking bee, just before midnight, the so-called *kuršis*, an effigy dressed in male clothes, was thrown into a neighbouring threshing barn. This was meant to make fun of threshing bee workers who had failed to finish their task. Sometimes the host carried out *Končius*, a straw effigy dressed in human clothes, together with the last armful of dried flax, to mark the end of the “pangs” suffered by the flax plant.

Gradually, the ritual functions of ancient customs lost their former sacral meaning, and by the 2nd half of 20th c. the transforming into “aliens” had become mere entertainment or had disappeared completely.

Gauta 2003 m. spalio mėn.